

Kalmar län.

Norra Tjusts härad.

144. Gursten. Lofta sn. Nu vid Folkhögskolan, Gamleby.

Pl. 94, 95.

Litteratur: E. R. Havton: Efterlämnade historisk topografiska samlingar (hs i Västerviks h. allm. läroverks bibl.) 8, Lofta, s. 5, 10, 27; H. Cullberg: Fornminnen inom Tjust aftecknade och beskrifne 1867 (ATA); S. Bugge i E. Brate: Runverser (1887) s. 361; E. Brate i ANF 14 (1898) s. 340 f.; O. v. Friesen i Namn och bygd 2 (1914) s. 1 f., i Nordisk kultur 6 (1933) s. 153; B. Helmfrid: Kalmar läns runinskrifter (ATA) s. 1, i Kalmar läns fornminnesförenings medd. 1937 s. 109; A. Nordén: Skrivelse till Riksantikvarien den 21/9 1943 (ATA).

Äldre avbildningar: Havton: teckning i aa 6 Tab. 9 nr 1; Cullberg: teckning i aa 1 pl. 25; v. Friesen: fotos i Namn och bygd 1914 s. 3 och i Nordisk kultur 6 s. 153; Helmfrid: 5 fotos (ATA), fotos i Kalmar läns runinskrifter pl. 1 fig. 1-3, i Kalmar läns fornminnesförenings medd. 1937 s. 111 fig. 1-3; Nordén: 4 fotos (ATA).

Runstenen står rest vid Gamleby folkhögskola, 7 m V om huvudbyggnaden.

Den förste, som har något att meddela om Gursteninskriften, är rådmannen E. R. Havton, som (den 25 jan. 1819) i sina samlingar bd 8 s. 10 skriver: »Runsten står vid stora Landsvägen imellan Wida Gästgifvaregård och Gamleby köping, på Säteriet Gurstens ägor, där vägen afgår till Laperum. Han är oregelbundet 4 sidig, har länge legat omkull, och i sednare tider åter uprest, så att man kan icke med visshet påstå, at han från första början stått der han nu står. Runorna äro oläsliga. Tab. 9. N:o 1 visar stenen på 2 sidor, sådan han är nu. Nära härintill på en långsluttande obeväxt skogspark längs med vägen ser man en mängd större och smärre högar (Grafhögar?) Troligen har här i forna tider en drabbning föregått. Belägenheten ger anledning at förmoda det. På ena sidan är en vik af Saltsjön, kallad Dynska viken, på andra et högt berg. Det var tjenligt at här möta en fiende — I Gurstens åker har man funnit gamla svärd, som jag nyss omförmålt, men om något kan finnas i dessa högar är icke ännu utrönt. Ingen stensättning ses omkring dem, inga stenar på dem. Ingen tradition hör man om dem.» På s. 27 i samma band skriver Havton: »Man berättar, at, för långa tider sedan, en man skall hafva transporterat honom härifrån, för at begagna til något ändamål i sin gård, men blef derefter sjuk och hade i många år ingen helsodag förr än han lät återföra sten hit igen.»

Av Havtons uppgifter framgår, att stenen har stått rest i eller tätt intill ett gravfält. Vid Gursten stod runstenen kvar, när Cullberg 1867 ritade av den och antecknade: »Sydvest från gården är denna runsten upprest vid en korsväg, hvaraf den ena vägen går till Gamleby och den andra till Fästad.» När Bugge 1885 undersökte inskriften, hade stenen flyttats till den närbelägna herrgården Nygård, där den stod strax N om manbyggnaden mellan en mindre väg och Dynstaviken. I oktober år 1900 anhöll folkhögskolerektor Hans Hansson, att stenen skulle få flyttas från Nygård, där den tidvis legat kullfallen, till Gamleby folkhögskolas tomt; detta beviljades, och stenen restes på sin nuvarande plats.

Stenen är 124 cm hög och har inskrift på tre sidor. Bredden, mätt vid den nedersta runan, är på sid. A 26 cm, på B 23 cm, på C 34 cm, vid basen 45 cm.

Fig. 90. Sm 144. Gursten. Lofta sn. Ursprunglig plats. Foto N. Åzelius 1944.

Inskrift:

A **sunur na | ut smip | a kata**
 1 5 10 15

B **uifrpar ... un ...**
 20 25

C **kupaskaki fapi**
 30 35 40

Sunr naut smíða Káta, Véfríðar (s)un(ar). Guða-Skeggi fjáði.

Sonen fick Kåte Vifridssons smiden. Guda-Skägge utförde (ristningen).

Till läsningen: Bugge och v. Friesen ha framställt olika förslag angående den ordning, i vilken de olika sidorna böra läsas. Intetdera är helt övertygande. Bugge (i E. Brates *Runverser*, 1887, s. 361) fördes genom sin läsning av 14–18 **akata** som **afatar** (se nedan) in på ett felaktigt spår, lät inskriften börja med detta ord och tog texten för övrigt i följande ordning: **afatar | utsmip | sunurha | kupaskakifapi | uifrpar[sun]**. Med en riktig läsning på alla punkter bortfaller möjligheten för ett sådant sammanhang i inskriften. — v. Friesen (*Namn och bygd* 1914 s. 2) påpekade vissa förhållanden i stenens yta o. dyl., som hade övertygat honom om att sidorna borde läsas i ordningen C, B, A, alltså: **kupaskakifapi | uifrpar[s]un ... | sunurnautsmipakata**. Det är dock ur innehållets synpunkt naturligare, att ristarsignaturen **kupaskaki fapi** avslutar inskriften och att denna börjar med sidan A, som har tre rader och de flesta runorna, varefter detta parti kompletteras med det på motstående sida ristade **uifrpar [s]un[ar]**, apposition till gen. **kata**, alltså *Sunr naut smíða Káta, Véfríðar sunar. Guða-Skeggi fjáði*. Man måste också hålla den möjligheten öppen, att den ofullständiga raden B skall

utfyllas **uifrþar sunur** och att den har varit apposition till **kupaskaki** där **kupa** är gen. av appellativet *godi*, alltså *Sunr naut smíða Káta. Goda-Skeggi fjáði, Véfríðar sunr.* v. Friesen låter **uifrþar** [s]un[ar] vara apposition till ett i **kupaskaki** ingående *Góða*. Med den av mig valda ordningen mellan de olika delarna i inskriften nämner denna ej sonens namn — v. Friesen antager sonen vara identisk med den **skaki** *Skeggi*, som utfört ristningen — men detta är icke något skäl mot den antagna läsföljden. Man kan t.ex. jämföra den norska Tunestenen inskrift, som också handlar om arv men ej nämner arvingarnas namn (S. Bugge: *Norges Indskrifter med de äldre Runer* 1, 1891–1903, s. 36).

Gursten-stenen och den försvunna Sm 20 Rottnekvärn i Söraby sn, Norrvidinge hd, äro de enda stenarna med svensk-norska runor i Småland. Runorna i Gurstensristningen äro ganska oregelbundna. Bistavarnas anslutning till hst sker i vissa fall mycket lågt, t.ex. på **f**-runorna, 21 och 37, i synnerhet på den förstnämnda. På alla **k**-runorna, 15, 28, 33 och 35, utgår bst från huvudstavens bas. På 16 **a** utgår bst likaledes från huvudstavens bas och på 34 **a** strax ovanför denna. De båda **t**-runorna, 9 och 17, ha en snett uppåtriktad bst på huvudstavens högra sida, samma **t**-typ som på U 4, Sö 176 och Forsaringen (bild i S. Bugge: *Runeindskriften paa Ringen i Forsa Kirke*, 1877). Ordskillnadstecken förekomma ej.

Ristningen är tydlig. På 6 **n** står nedre hälften av hst i en grop, men den kan kännas, dock ej lika långt ned som på andra huvudstavar. Bst är horisontell, men läsningen **n** kan anses säker. Runan skiljer sig tydligt från **a**-runorna. Bugge har läst **h** men har antecknat: »**ha** paa første Side er ikke fuldt tydeligt». Läsningen **h** är utesluten, då bst tydligt är begränsad till högra sidan. Runorna 14–18 **akata** lästes av Bugge **afatar** 'efter'. Vid 15 **k** finnes dock ej spår av mer än en bst, och efter 18 **a** kan ej något **r** upptäckas. Fr.o.m. 22 **r** äro topparna av runorna på sidan B avslagna. De två upptill avbrutna stavar, som tillsammans bilda 22 **r**, kunna ej uppfattas annorlunda än som en vändruna **r**. Den framför sin hst stående **r**-bst kan ej vara ett deformerat **s**, då **s**-runorna i denna svensk-norska inskrift äro kort-**s**. Bugge har sett en **i**-runa mellan 22 **r** och 23 **p**. Där finnes ingenting. Den **s**-runa, som av sammanhanget att döma gått före 26–27 **un**, hör till det avstötta. Där är lagom stor plats för en runa. Av varje annan runa än ett svensk-norskt **s** borde det ha funnits spår. Efter 27 **n** är stenen skadad. Där kan en eller flera runor ha befunnit sig. Den sneda fåra, som synes framför 28 **k** och vilken Bugge skriver om. är ej huggen. Han säger själv: »den synes ikke at være en Rune».

Havton har ej fått mycket ut av inskriften. Han har sett ristning endast på två sidor och återgivit blott några få fullständiga runor.

6–9 **naut**, pret. av *nióta* 'njuta gott av, draga nytta av, ha gagn eller glädje av, få del av, få' (Fritzner, Söderwall). Objektet till *nióta* står i fvn. alltid i gen., i fsv. oftare i ack., vilket är en yngre företeelse. De gamla danska inskrifterna DR 211 Nørre Næra och DR 239 Gørlev visa ett med fvn. överensstämmande språkbruk: **niout kubls, niut ual kums**. — **smípakata** bör följaktligen uppfattas som *smíða Káta*, där *smíða* är gen. pl. av *smíð*, f. eller *smíði*, n. (i fsv. förekommer endast det sistnämnda). Man är ej berättigad, att i denna ålderdomliga inskrift uppfatta **smípakata** som *smíð ágeta* ack.

Smíð eller *smíði* står här i sin konkreta betydelse 'något som utförts genom konstfärdigt arbete'. Orden kunna avse föremål av skilda slag, såväl metall som trä. Man kan med v. Friesen antaga, att dessa *smíða Káta*, vilka ansågos så dyrbara och betydelsefulla, att det rättmätiga innehavet av dem måste fastställas genom ett offentligt tillkännagivande, voro vapen. Betydelsen 'smycke' hos *smíð* och *smíði* finnes varken hos Fritzner eller i *Lexicon poeticum*, och i fsv. är den enligt Söderwall relativt sen.

15–18 **kata** är gen. av rsv. *Kāti*, *Kat(t)i* eller *Gaddi*. **kata**, ack., förekommer på Öl 5 och Ög 88, **kati**, nom., på U 189 och Vg 177. Det västnordiska namnet *Kāti* (av adj. *kātr* 'glad') möter som dopnamn i ett sent belägg och i enstaka gårdsnamn men är vida vanligare i sin ursprungliga funktion som binamn, omväxlande med *Kātr*. Även i Sverige finnas spår av ett sådant namn. Ch. L. Grubb anför (*Prænomina Sveogothica*, 1675) ett *Kāte*, och i det västgötska gårdsnamnet Kåtorp är enligt *Sveriges ortnamn, Älvsborgs län* 6 (1911) s. 162 förra leden »väl på grund av skrivningen *Kåtorp* 1554 ... urspr. fsv. gen. av mansn. *Kate* (senare *Kāte*)». Ett fsv. *Kāti* antages (Lundgren o. Brate) ingå i ortnamnen *Katatorpe* DS ns 682 (år 1406) nu Kattorp i Östergötland, och *Katathorp* SRP 2487 (år 1390) nu Katarp i Småland. I danska diplom finnas åtskilliga exempel på *Katæ* jämte den latiniserade formen *Cat(h)o* och i ortnamn av typen *Katathorp* (år

1313), nu Kattarp i Skåne, i vilket alternativt ett *Katti* antages kunna vara första leden (Knudsen o. Kristensen). *kata* kan också vara gen. av rsv. *Gaddi*. En *gadde magensson* nämnes bland bröderna i S. Gertruds gille i Stockholm 1450 (G. Klemming: *Småstycken på fornsvenska* 1, 1868–1881, s. 311) och *puero meo gaddoni* i DS 3002 (år 1333). *Gadde* förekommer även i Danmark.

19–25 *uifrþar* är gen. antingen av ett kvinnonamn *Vi*(~*Vé*)*fríðr*, som är belagt genom *uifriþ* Sö 109, *uifirir* U 90, *uifir* Vg 18 och *uifriþr* DR 386 (Bornholm), eller av ett mansnamn, en svensk motsvarighet till fvn. *Véfrøðr*, namn på en landnamsman.

28–36 *kuþaskaki*, ett sammansatt namn, vars första komponent *kuþa* är gen. av rsv. mansnamnet *Gudí* (möjligen *Goði*) eller appellativet *goði* 'präst'. Angående *Gudí* se Sm 96. *Goði* är mycket sparsamt belagt. I de övriga skandinaviska länderna förekommer det ej. Lundgren o. Brate nämner ett *gothe* DS 1876, som kan höra hit, och anför ortnamnen *godhaby* på Åland DS 2327 (år 1322), *godhahylto* i Småland DS 4198 (år 1347) och *godhagardhum* i Östergötland DS 3890 (år 1345, avser dock Godegård i Vaksala sn, Uppland), vartill fogas *Godhasten* SRP 1936 (år 1383) nu Gursten. Senare belägg för detta namn äro *gudestenn* 1544, *gvestenn* 1545, *guderstenn* 1575, *Guerstenn* 1590 (v. Friesen aa s. 12 f.). v. Friesen har (*Namn och bygd* 1914 s. 15 f.) antagit, att gården Gursten är uppkallad efter runstenen och att dennas namn varit *Gōdhastæinn* (ej *Gūdha*), eftersom det äldsta belägget för ortnamnet är *Godhasten* och den ringa förekomsten av a-omljud på *ū* är ett utmärkande drag för dialekten i denna trakt. *Godha-* kan alltså ej ha uppkommit av ett *Gūdha-*. Den övergång *ō > ū*, som senare skett, beror enl. v. Friesen på att ortnamnet haft accenten på ultiman, *Godhastēn*. Accenten måste alltså senare ha ryckts tillbaka till första stavelsen, eftersom det nuvarande uttalet är *gūstēn*. v. Friesen anför som stöd för den hypotetiska accentueringen *Godhastēn* andra namn i dessa trakter: *Valdemarsvik*, *Arkösund*, *Breviksnäs*, *Mönsterås*, *Stegeborg*. Alla dessa namn ha emellertid än i dag accenten på sista stavelsen, i motsats till *Gursten*. Bevisvärdet av skrivningen *Godhasten* i SRP 1936 förringas dessutom, när man vid en granskning av handskriftens innehåll, sådant detta refereras i *SRP*, vid sidan av *Godhasten* finner sådana stavningar som *Kolla* (Kulla i Gärdserums sn i samma härad), *Gomþathorp* (Gumpetorp i Lofta sn), *Magnos* och *Magnosadotter* med ursprungliga och för att vara i dessa trakter uppseendeväckande o-former. Det förefaller mycket sannolikt, att *Godhasten* skall jämföras med dessa skrivningar och att därbakom ligger ett uttal med *u* i första stavelsen, vilket enstämmigt betygas av de senare beläggen och överensstämmer med det nutida uttalet.

Det från Norge och Island välkända appellativet *goði* m. 'präst, tempelföreståndare' finns belagt i Danmark: *nurakupi* DR 190 och 192, *ala · sauluakupi* ack. DR 209.

32–36 *skaki*, jfr *skaka* ack. Sö 41, *skagi* nom. U 119. Man kan räkna med de fsv. personnamnen *Skagi*, *Skakki* och *Skæggi*. Som binamn, den ursprungliga användningen, förekommer *Skaghe* i Västergötland: *Arnvidi dicti Skagha* DS 543 (år 1270), och det ingår även i ortnamn. Det finns även i Danmark och på vn. område. Något fsv. *Skakki* är enl. Lundgren o. Brate ej belagt som simplex, men de östgötska gårdsnamnen *Skacketorp*, skrivet *skakkatorp* i början av 1500-talet (G. Franzén: *Vikbolandets by- och gårdnamn*, 1937, s. 204) och *Skackemålen* *Skakkemåla* 1635 (N. Ödeen: *Studier i Smålands bebyggelsehistoria*, 1927, s. 214) förutsätta ett sådant person(bi)namn, väl även *Skackebo* i Östergötland (G. Franzén aa s. 205). Det är ursprungligen ett binamn, detsamma som det vn. *skakki* i *Erlingr skakki* bildat till *skakkr*. Av det fsv. *Skæggi* finnas enstaka exempel, och bland de ganska talrika ortnamnen med *Skägg-* som förled är denna identisk med personnamnet i vissa fall.

37–40 *fapi*, pret. av *fá* 'måla, utföra en ristning, rista'. Grundbetydelsen är 'måla' men verbet kom att få en vidgad betydelse, 'utföra en ristning'. Att för varje särskilt fall bestämma, när *fá* haft betydelsen 'måla' eller 'rista' låter sig ej göra.

S. Bugge (*Runverser*, 1887, s. 361) transkriberade och tolkade:

aftR Odd smið
sunur Haguða(?)
Skæggi fáði
Véfríðar sun

